

6D080100 – «Агрономия» мамандығы философия докторы PhD дәрежесін алу үшін дайындалған Демесінова Айнұр Айтжанқызының «Арал өңірінің тұзды топырақ жағдайында арпа сорттары мен будандарын селекциялық бағалау» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына ғылыми кеңесшінің

ШҚІРІ

Қазақстандық Арал өңірінің климаты қатал, континентальды, қысы суық, жазы ыстық және өте қуаң болады. Траншекаралық Сырдария өзенінің суын пайдалану арқылы күріш шаруашылығын дамыту үшін өткен ғасырдың екінші жартысында игерілген, инженерлік жүйеге келтірілген 300 мың гектарға жуық егістік жерлердің экологиялық жағдайы нашарлаған.

Бұл үдерістің басты себебі – теңіздің кепкен табанынан ұшқан тұздардың ауылшаруашылығына жарамды жерлерге (егістік, жайылым, шабындық) түсіп, топырақ қабатын тұздандыруында. Нәтижесінде табиғи шөптердің, ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігі мен өнім сапасы төмендеп, өндірістің тиімділігі азайып кетті. Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында мал шаруашылығын дамыту бағдарламалары жоғарыда айтылған агробиоценоздардың өнімділігіне байланысты. Асыл тұқымды малдарды өсіру көп жағдайда қорада ұстап бағу әдісімен жүргізілуде, себебі аймақтың қатал табиғатына кез келген мал тұқымдары, әсіресе жоғары өнімді шетелдік тұқымдар шыдай бермейді. Сондықтан, аймақта мал шаруашылығы өнімдерін өндіруді арттыру үшін жемшөп базасын, оның ішінде құнарлы жоғары концентратты мал азығы өндірілуі тиіс. Мұндай азықты өндірудің негізгі компоненті арпа астығы болып табылады. Жаздық арпа – масақты дәнді дақылдардың ішіндегі ең ерте пісетін, әрі құрғақшылыққа төзімді дақыл. Арпаны Арал өңірінің тұзды топырақ жағдайында өсірудің өзіндік ерекшеліктері бар. Кез келген арпа сорты күріш жүйелерінің тұзды топырақтарында өсе бермейді. Сыр бойы ғалымдарының қажырлы еңбектерінің арқасында екіқатарлы арпаның бірнеше сорттары өндіріске енгізіліп, мал азығының берік қорын жасауда маңызға ие болуда.

Осы орайда, ізденуші А.А.Демесінованың тың бағытқа, яғни көп қатарлы арпа селекциясына бағытталған зерттеу жұмыстарының нәтижелі болғанын айта кету керек. Селекциялық жұмыстардың жетістіктері, соның ішінде әртүрлі климат жағдайына бейім, қоршаған ортаның қолайсыз жағдайларына, зиянкестерге, ауруға төзімді және шаруашылық маңызы бар жоғары өнімді жаңа сорттар шығару генетикалық қор негізде қалыптасады.

А.А.Демесінованың тікелей араласуымен Арал өңірі табиғатына сәйкес келетін жаздық арпа селекциясының ғылыми негізі жасалды және топырақ тұздылығына, құрғақшылыққа төзімді арпа сорттарының моделі дайындалып, тәжірибелік селекция үшін бағалы алғашқы материал жинақталды.

Ізденуші табиғаты қатал, экологиялық дағдарыс аймағы жағдайында тұңғыш рет көп қатарлы арпаның селекциялық үдерісі бойынша тізбектелген питомниктер қатарын қалыптастырды.

Зерттеулердің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес, жаздық арпа сорттары мен сорт үлгілерінің өнім түзуге үлесін айқындайтын өзгергіштік, анықтылық және тұқым қуалағыш секілді қасиеттері анықталды.

Онтогенездің алғашқы сатыларында топырақ тұздылығы жағдайында өсу қарқындылығы, 14 тәуліктік өскіндердің жалпы салмағы, өскіндердің бастапқы тамырларының саны мен ұзындығы секілді бейімді құнды белгілер анықталды.

Автордың жүргізген жұмыстары нәтижесінде жергілікті жағдайларға бейімді және жоғары өнімділігімен қатар ақуыз мөлшері 14%-дан жоғары сорт үлгілерден құралған бағалы бастапқы материал жинақталды. Олардың донорлық қасиеттері генотиптердің экологиялық географиялық шығу тегі, вегетациялық кезеңінің ұзақтығы және ауа-райы жағдайларымен анықталған протеин деңгейімен байланысты екендігі анықталды.

А.А.Демесінованың практикалық селекция бойынша жасалған жұмыстары нәтижесінде жасалған көп қатарлы арпа сортының моделіне жақындастырылған, жаңа Алтын арай сорты шығарылып, мемлекеттік сорт сынауға ұсынылды. Сорт Қызылорда, Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстарының егіс алқаптарында өндіріске енгізілуде.

Атқарылған жұмыстар нәтижелері бойынша ғылыми басылымдарды 18 еңбек жарық көрді, оның 3-уі ҚР Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің тізіміне кіретін басылымдарда, 8-і Халықаралық конференциялар материалдары жинақтарында және 1-уі Scopus базасына кіретін шетелдік басылымда жарияланған.

Қорғауға ұсынылып отырған диссертациялық жұмыс өзектілігі және ғылыми жаңалығы, практикалық маңызы жағынан, құрылысы мен безендірілуі бойынша Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрілігінің білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті талаптарына толығымен сәйкес келеді, ал оның авторы Демесінова Айнұр Айтжанқызы 6D080100- «Агрономия» мамандығы бойынша PhD философия докторы дәрежесіне лайық деп есептеймін.

Ғылыми кеңесші, Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда мемлекеттік университетінің
«Аграрлық технологиялар» кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, а-ш.ғ.д.

